

8. Радик І. Л. Правове регулювання процедури екологічного ліцензування / І. Л. Радик // Проблеми законності. Вип. 41 : Респ. міжвід. наук. зб. – Х. : Нац. Юрид. Акад. України, 2000. – С. 110-114.

9. Радик І. Л. Правові проблеми екологічного ліцензування. Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.06 – земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природноресурсове право / І. Л. Радик ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 20 с.

10. Радоман Б.Б. Способы индивидуального и типологического районирования и их изображение на карте // Вопросы географии. – 1956. - № 39. – С. 45-63.

11. Саушкин Ю. Г. Теоретическая география / Ю. Г. Саушкин. – Рига, 1973.

12. Україна : основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / За ред. Л.Г. Руденко. – К.: Академперіодика. - 2005. – 320 с.

*Калакура Олег Ярославович, д. політ. н., професор,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України*

РАДЯНІЗАЦІЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ГАЛИЧНИНИ (1940-ві – 1980-ті рр.)

Регіональне розмаїття України виглядає, з одного боку, як її вразливе місце, а з іншого, як перевага, певна унікальність, яка має власні історико-культурні традиції. Так званий цивілізаційний розкол України, пов'язаний з тривалим перебуванням різних українських земель у складі інших країн, насамперед Російської та Австро-Угорської імперій, тривалим бездержавним періодом української нації, не став перепорою ні державотворчим процесам, ні євроатлантичній перспективі. Соборність України, її регіональна, локальна українська цивілізація є одним з домінуючих чинників консолідації української нації та боротьби за її суверенітет. Ці проблеми набули особливої актуальності в світлі віроломної анексії путінською Росією Автономної Республіки Крим, її підтримки прокремлівських сепаратистсько-терористичних сил у Донбасі.

Об'єднання українських земель в одній державі, досягнення Україною цілісності за підсумками Другої світової війни сьогодні виглядає чи не єдиним досягненням часів радянського політичного режиму. З включенням Східної Галичини до українського радянського етнополітичного організму її населення стало учасником усіх політичних, соціально-економічних та культурних експериментів, зазнало переслідувань, часткової депортації. Проблема радянської чи навіть комуністичної суспільно-політичного та культурно-духовного життя Галичини у складі СРСР має вагомий історіографічний доробок [1-4], водночас етнічна складова культурних процесів, вплив на них

регіональної політики органів державної влади ще не отримали відповідного аналізу і стали метою даної статті.

У 1939-1941 рр., а ще більше у повоєнний період етнокультурна політика комуністичної партії була спрямована не лише на нівелювання соціально-економічних, етнодемографічних, світоглядних відмінностей між «старими» регіонами УРСР та набутими «новими» землями та насадження в них «загальнорадянської» позаетнічної системи цінностей, а й на зміну простору історичної пам'яті, релігійних орієнтацій, ментальності соціуму [5, с. 141]. Приєднання українських земель, що мали інший досвід функціонування владно-політичних організацій, вищий рівень національної свідомості, відмінні конфесійно-духовні орієнтації, хоч кардинально не вплинули на асиміляційні процеси і русифікацію в УРСР, але ослабило їх динаміку. Галичина, завдяки потужному руху опору, стала важливим осередком відстоювання етнокультурної самобутності українців та представників інших етнічних груп, прихованої та активної опозиції компартійній владі.

Радянські партійні та державні органи усвідомлювали, що після «обміну» населенням між УРСР і ПНР, національна свідомість населення, або, як її визначали «український буржуазний націоналізм», стає головною небезпекою режиму. Ліквідувати будь-які сили національного спротиву, придушити опір українського населення під проводом ОУН–УПА й утвердитись у західних областях України лише силою зброї виявилось неможливим, а тому паралельно із карально-репресивними заходами влада здійснювала широкомасштабну радяннізаційну програму у сфері культури, освіти і релігійного життя.

Прийняті компартією в 1944–1949 рр. постанови з питань літератури, мистецтва, історичної науки, ідеологічної роботи загалом націлювали на викорінення «пережитків минулого», «патріархальщини», «національного чванства», на боротьбу із західною культурою. Було оголошено війну не лише релігії, всім її конфесіям, особливо греко-католикам і римо-католикам, але й історичній пам'яті. Дещо привілейоване становище займала Російська православна церква, керівництво якої пішло на співпрацю з режимом.

Власне серед перших заходів радянської влади на інкорпорованих землях Східної Галичини була докорінна реорганізація навчальних закладів, оновлення педагогічного апарату за рахунок вчителів із Сходу України та ідеологізації навчальних програм загалом. Ця діяльність розгорталась на тлі розширення мережі закладів освіти: вже у 1945/46 н. р. у західних областях діяло 6,5 тис. шкіл, в яких вчилася 1233 тис. учнів. У першу повоєнну п'ятирічку кількість середніх шкіл збільшилась майже в 7 разів. У 1950/51 н. р. тут працювало 24 вищі навчальні заклади, із них 3 університети, в яких навчалися близько 34 тис. студентів. У 110 спеціальних навчальних закладах було 29 тис. учнів. Навчанням було охоплено десятки тисяч неписьменних або малописьменних громадян [6, с. 871].

Характерною для розвитку освіти була недовіра компартійної влади до місцевої інтелігенції, педагогів. Зокрема, у Львові із 1718 професорів і викладачів (серед них було й чимало поляків та євреїв) 12 вищих навчальних

закладів після ідеологічних чисток залишено лише 320 осіб. Причому спершу було замінено керівництво: ректорів – усіх 12, проректорів – з 25 залишився 1, з 42 деканів залишено 2 західних українця. Лише на початку січня 1945 р. органи НКДБ заарештували у Львові 14 професорів, 6 лікарів, 21 інженера, 3 артистів, 5 ксьондзів, а загалом 772 поляків, що мало залякати інших і підштовхнути їх до переселення до Польської народної республіки [7, с. 330]. Навчальний процес краю пильно контролювали партійні органи та спецслужби, які надавали йому політичного спрямування і втручалися, якщо бачили відхилення від постулатів комуністичної ідеології. Застосовували відрахування з вищих навчальних закладів, інколи арешти студентів за підозрою у зв'язках з підпіллям ОУН і УПА. Головними предметами в навчальному процесі стали Історія СРСР та Історія КПРС. Ази комуністичної ідеології прищеплювали також піонерські та комсомольські організації.

На початку 1950-х років стрімких темпів набрала русифікація в усіх сферах культурно-освітнього життя. У навчальних закладах вона була одним із засобів радянської освіти та пропаганди російської культури й росіян як «старшого брата». Комуністична пропаганда запустила в суспільний вжиток формулу «великий російський народ», що орієнтувала істориків, літературознавців, журналістів на гіпертрофовану популяризацію «визначального внеску» російського народу в революційну боротьбу, соціалістичне будівництво, розгром гітлерівців, розвиток науки, техніки та культури. Перед ідеологічними установами республік висувалося завдання всіляко впроваджувати ідею благодійного впливу російської культури на духовне життя всіх народів СРСР, у тому числі й українців. Уся ця кампанія глорифікації ролі російського чинника супроводжувалася розширенням сфери побутування російської мови як у загальноосвітніх школах і профтехучилищах, середніх і вищих спеціальних навчальних закладах, так і в засобах масової інформації та діловодстві. Цій меті мало сприяти масове переселення до західних областей росіян. До 1959 р. кількість росіян загалом в Україні досягла 16,9%, а у Івано-Франківській області – 3,5%, у Львівській – 8,6% та у Тернопільській – 2,5% [8]. Стрімко збільшувалася кількість російськомовних шкіл і їх учнів – з 958117 у 1947/48 н. р. до 1263152 у 1953/54 н. р. Отже, місцеві діти нерідко змушені були навчатися в російськомовних школах. Зокрема, у Львові мешкало 112 тис. росіян (27,3 % мешканців міста), а російськомовних шкіл було 27 з 58 – майже половина [9, с. 132]. Навіть в такому місті як Станіслав в 1958/59 н. р. в українських школах навчалася 39,4% дітей, решта в російських, а росіяни складали лише 25,4% мешканців міста. У Коломиї обидві повні середні школи були російськими [10, с. 50].

Посилився ідеологічний компонент у сфері культури, в репертуарі театрів. Вже восени 1944 р. у Львові почав працювати Державний український драматичний театр ім. Марії Заньковецької, тоді ж сюди перебрався Республіканський драматичний театр ім. Горького. 1945 р. відкрита Львівська картинна галерея. Від 1946 р. діяли театр опери та

балету, Обласний театр ляльок, Львівський державний театр мініатюр. Українські музично-драматичні театри відкривалися в інших обласних центрах Західної України – в Рівному, Луцьку, Станіславі, Тернополі. Вони працювали в умовах жорсткої цензури і нагляду з боку партійних органів та НКВС. У таких же умовах в обласних та районних центрах виходили україномовні газети, мовили радіо і телебачення, яких ідеологічно контролювали надіслані з центру «спеціалісти».

Завдяки розширенню сфери застосування російської мови і діяльності російськомовних управлінців передбачалося змінити культурно-освітні орієнтири і потреби місцевого населення. З одного боку, розширювалась мережа бібліотек, а з другого, вже з 1946 р. розгорнулася масштабна кампанія щодо вилучення з фондів «націоналістичної» літератури, заборонених в УРСР творів письменників, репресованих у роки сталінського терору. Книги вилучали як з бібліотек, так і з книгарень, зокрема букіністичних та книгосховищ наукових і культурних товариств (Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Українського богословського товариства та ін.). Надісланий з Головліту СРСР список «політично шкідливої» літератури налічував 7 тис. назв, які підлягали вилученню з бібліотек загального користування. Органи цензури в 1948 р. зобов'язали вилучити й знищити 1,1 млн примірників зазначеної літератури. Такі органи створили як у столиці УРСР (50 працівників), так і в західних обласних центрах, зокрема у Львові (18 осіб). Частина книг осідала у спецфондах великих бібліотек (насамперед Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського університету) і була недоступною для пересічного читача. Головну увагу цензори звертали на західні області. 1970 р. органи цензури республіки перевірили 1,3 тис. бібліотек, 1427 книгарень. Якщо в бібліотеках Донецької області виявили 5 заборонених видань, то у Львівській – 93 [11, с. 500].

У листопаді 1947 р. на зборах письменників м. Львова нищівному морально-політичному розносу були піддані члени письменницької спілки П. Карманський, М. Рудницький та А. Патрус-Карпатський, після чого відкрите засідання президії СРПУ виключила їх зі своїх лав [12, с. 298-299]. Під жорстким ідейно-політичним і кадровим контролем працювали творчі спілки, зокрема спілка художників, яка об'єднувала видатних митців: О. Куриласа, О. Новаківського, І. Труша, А. Монастирського. Значну частину їхніх творів із Львівського музею українського мистецтва надовго заховали у спецфонди. Спеціальна комісія з Києва за участю представників Львівського обкому партії на початку 1952 р. детально перевірила художні твори музею, яким керував відомий діяч І. Свенціцький, який всіляко захищав експонати. Проте було відібрано і 1 серпня 1952 р. знищено (спалено) 299 картин, серед них 40 творів О. Куриласа, 17 – І. Іванця, 12 – О. Новаківського, 8 – І. Труша та інших відомих у регіоні та Європі митців [5, с.144].

Особливо болісно проходив процес ідеологічного перевиховання місцевих науковців і педагогів, яких примушували «викривати» праці

М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Донцова, М. Драгоманова, І. Крип'якевича.

Суттєвою перешкодою радянській владі у її впровадженні на західноукраїнських землях політики тоталітарного режиму була Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ). Зважаючи на міжнародний авторитет митрополита Андрея Шептицького, Москва деякий час утримувалася від прямого наступу на Церкву. Ситуація змінилася після його смерті 1 листопада 1944 р., коли розгорнувся масштабний наступ із метою ліквідації УГКЦ. Очевидно, союзником у репресивних заходах влади стала Російська Православна Церква (РПЦ), яка діяла під контролем органів держбезпеки. Процес ліквідації Греко-Католицької Церкви юридично закінчився Львівським «собором» 8–10 березня 1946 р. Однак більшість духовенства не прийняло рішень Львівського «собору», вважаючи їх неканонічними. У відповідь репресивні органи НКВС розпочали масові арешти, в ході яких вислано в Сибір 1400 парохів та 800 монахів і монахинь, а 200 осіб розстріляли, закрито частину церков. УГКЦ опинилася у підпіллі, розпочалося її катакомбне існування до середини 1980-х років; греко-католицькі священники були змушені таємно здійснювати релігійні обряди на прохання вірних. Переслідувалися також католицькі і протестантські громади [5, с. 466].

Наступ на національно-культурні права українців, національних меншин викликав обурення і протест частини населення, а це не могло залишатися поза увагою влади. У травні 1953 р. ЦК КПРС ухвалив постанову «Питання західних областей Української РСР» та заслухав доповідну записку Л. Берії до Президії ЦК КПРС, у якій піддавалися гострій критиці «факти грубого викривлення ленінсько-сталінської національної політики», а заодно наголошувалося на тому, що в цьому регіоні досі існує «оунівське підпілля», яке необхідно ліквідувати. Очевидно, це була своєрідна реакція компартійного керівництва на нескореність українського руху опору.

Після смерті Сталіна у 1953 р. та XX з'їзду КПРС у 1956 р., який започаткував процес десталінізації, оновлення і часткової лібералізації суспільства, розпочався новий етап національного відродження в Україні, яке проходило у складних і суперечливих умовах, проте поступово досягало позитивних змін та результатів у всіх сферах духовного життя. Завдяки послабленню тиску Москви в культурній і мовній сферах в Україні помітно поживалося національно-культурне життя. Від 1956 р. Москва розширила права України в галузі культурного будівництва. Розгортався рух за поширення української мови, особливо в культурних осередках і навчальних закладах. До 1958 р. збільшилися видання українських журналів з 49 до 64, газет – до 979, книг – із 2671 до 3975 назв. Якщо в наступні роки кількість видань українською мовою у Центрі, Сході і Півдні зменшувалася, то в Західній Україні такої тенденції не було [14, с.224–225].

Хрущовська «відлига» і спроби десталінізації суспільства дали поштовх до розвитку української культури й, перш за все, літератури, де появилось молоде покоління письменників і поетів, серед яких галичани Д. Павличко,

І. Калинець, Р. Іваничук та ін. Проте як Москва, так і Київ, вбачали у пробудженні національно-духовного життя, особливо бурхливого в західних областях, загрозу радянському комуністичному режиму. Владу непокоїла молода генерація інтелігенції – шестидесятники – нескорені діячі культури та мистецтва. Серед них були Ігор та Ірина Калинці, Богдан і Михайло Горині, Іван Гель, В'ячеслав Чорновіл, Роман Іваничук, Ростислав Братунь, Микола Ільницький, Михайло Косів, Володимир Івасюк та ін. (згодом усі зазнали переслідувань). У регіоні і за його межами розповсюджувалися видані т. зв. «самвидавом» твори Ліни Костенко, Василя Симоненка, Івана Драча, В'ячеслава Чорновола, Ігоря Калинця, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, які цензура заборонила [2, с. 212–219].

Пожвавлення громадської активності та культурного життя було характерним і для інтелігенції етнічних меншин, зокрема поляків. У 1958 р. було створено Українське відділення Товариства радянсько-польської дружби, яке очолив М. Рильський. Польська інтелігенція підтримала зародження в Україні руху шестидесятників, а згодом дисидентів і правозахисників, до якого долучилися й представники польської громади.

Від 1962 р. у Львові засновано Клуб творчої молоді «Пролісок», який не вписувався у радянську ідеологічну систему. Він об'єднав 30 молодих талановитих письменників і митців, борців за рідну мову, серед яких були М. Косів, М. Ільницький, Б. Горинь та ін. У культурно-мистецьких заходах клубу брали участь актор Б. Ступка, художник І. Крислач, поет Б. Стельмах, письменниця І. Вільде. Тодішній секретар Львівського обкому партії В. Маланчук небезпідставно назвав його «Клубом націоналістів». Арешти активістів КТМ у 1965 р. припинили його діяльність [11, с. 327–330].

З 1965 р. в Україні розпочався процес згортання лібералізації у сфері культурного життя. Часи брежнєвщини нанівець звели реформи, елементи лібералізації, згорнули реабілітацію жертв тоталітаризму, задушили проблески національного пробудження. Партійне керівництво на чолі з В. Щербицьким усувало з органів культури й освіти прибічників української мови та пропагандистів національної культури. Розпочалася масштабна кампанія русифікації всіх сфер суспільно-політичного і культурно-освітнього життя. У засобах масової інформації, публічних виступах державних діячів поняття «український народ» заступив недолугий термін «народ України». У квітні 1970 р. ЦК КПУ ухвалив постанову про недоліки в роботі партійних і радянських органів Львівської області щодо припинення протизаконної діяльності залишків уніатського духовенства. У ній йшлося і про блокування «уніатів з Ватиканом». Водночас, за даними Ради у справах релігій, на Львівщині діяло 10 костьолів, було зареєстровано 13 громад РКЦ із загальною кількістю віруючих 6 тис. осіб [7, с. 370-371].

Горбачовська «перебудова» відкривала шанс для розгортання національного відродження в Україні та її регіонах. На стартовому етапі суспільної модернізації в центрі уваги були саме етнокультурні проблеми: відновлення прав і позицій в суспільстві української мови та культури, мов і

культур усіх етнічних груп, історичної пам'яті, релігійний ренесанс й активізація суспільного життя. У процес боротьби за незалежність і національно-культурне відродження включилися представники всіх етносів. Діяльність українських етнокультурних товариств – Української мови ім. Т. Шевченка, «Меморіалу», Товариства Лева та інших – невдовзі розширила базу демократичного руху й поступово надавало йому виразно політичного акценту, як це сталося із Народним Рухом України. 1989 р. він вже мав десятки осередків у регіоні, а його соціальна база в Україні, за даними ідеологічного відділу ЦК КПУ, охоплювала близько 12 млн осіб. У складі Великої Ради НРУ, згідно зі Статутом організації, його керівного органу діяла Рада національностей.

Підсумовуючи, наголосимо, що етнокультурні процеси в Галичині після встановлення тоталітарного режиму характеризувалися значним зовнішнім впливом, адмініструванням національного і освітньо-культурного життя. Російщення та атеїзація західноукраїнського населення, зокрема Галичини, наштовхнулося на неприйняття політики влади та спротив. Опір українців, представників етнічних меншин політичним, соціально-економічним та культурно-духовним новаціям тоталітарного режиму сприяв поглибленню кризи радянської адміністративно-командної системи, прискорював її падіння.

Список використаних джерел

1. Баран В.К. Україна: новітня історія: 1945–1991 рр. / Володимир Баран. – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 669 с.
2. Литвин В. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / Володимир Литвин. – Київ: Вид. дім “Лі-Тера”, 2004. – 272 с.
3. Мищак І.М. Історіографія економічних і соціальних перетворень на західноукраїнських землях у повоєнний період / Іван Мищак // Питання історії науки і техніки, 2010. – № 1. – С. 2–9.
4. Мищак І.М. Історіографія культурно-масових перетворень у Західній Україні в повоєнні роки як важливої складової радянізації краю / Іван Мищак // Гілея. – 2012. – № 62. – С. 179 – 185.
5. Ярмоленко М.І. Етнокультурні процеси на території Західної України у 1944-1991 рр. / Марія Ярмоленко // Грані. – 2015. – № 4 (120). – С. 141-149.
6. Україна: політична історія. ХХ – поч. ХХІ століття. – Київ, 2007. – 1027 с.
7. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / Олег Калакура. — К.: Знання України, 2007. — 508 с.
8. Кабузан В.М. Украинцы в мире динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год / В.М.Кабузан. – Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.
9. Красножон Н. Шкільна освіта національних меншин України (1944–1953) / Н. Красножон // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – Київ, 2000. – Вип. 14. – С. 131–144.

10. Коляска І.В. Освіта в радянській Україні Освіта в Радянській Україні : пер. с англ. /І.В. Коляска. – Toronto: Peter Martin Associates, 1970. – 246 с.
11. Баран В. Цензура та ідеологічний контроль в Україні (1946–1960-ті роки) / В. Баран // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 499–501.
12. Національна культура в сучасній Україні. – Київ, 1995. – 336 с.
13. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс / В.А. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.
14. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / Володимир Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.

Криськов Андрій Анатолійович, д. іст. н., доцент,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

ЛІКВІДАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВПЛИВУ ПОЛЯКІВ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПІСЛЯ СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863 р.

Після скасування кріпацтва основним критерієм соціально-економічної значущості стають земельні володіння, тим більше, що до початку ХХ ст. Правобережна Україна була аграрним краєм. Тому економічна могутність у пореформені роки багато в чому залежала саме від розмірів земельної власності. Станом на 1863 р. середній розмір поміщицького землеволодіння становив у Правобережній Україні 895,6 дес. [1, с. 49]. Отже, для регіону залишалось характерним існування крупного землеволодіння латифундійного типу.

Поміщицьке землеволодіння значною мірою перебувало у стані заборгованості. Частково її планувалося ліквідувати шляхом здійснення викувної операції. Проте для розвитку аграрного сектору необхідні були капітали, які б у перспективі перетворили напівнатуральні, без ефективного управління поміщицькі маєтки у більш-менш прибуткові капіталістичні господарства. Оскільки ані державний бюджет, ані самі поміщики у переважній своїй більшості необхідних коштів не мали, то уряд активізував дії щодо розширення кола потенційних покупців земельної власності з метою створення, з одного боку, прошарку ефективних власників, які забезпечені коштами, а з іншого – з метою дати можливість землевласникам шляхом продажу частини земель отримати необхідні для модернізації маєтків ресурси. Вже у грудні 1861 р. законодавчо було дозволено іноземним підданам купляти землю у Російській імперії. У випадку ж прийняття ними російського громадянства їх довічно звільняли від рекрутської повинності [2]. З цією ж метою у 1862 р. офіційно було дозволено євреям набувати земельну власність у тих поміщицьких маєтках регіону, де селяни перейшли на викуп [3]. Таким чином, були створені передумови для перетворення феодальної земельної власності на